

ПОСЛЕДИЦЕ КРИТИЧКИХ СТАВОВА МИЛОВАНА ЂИЛАСА НА СОЦИЈАЛНИ АСПЕКТ ЈУГОСЛОВЕНСКОГ ДРУШТВА ПОЧЕТКОМ 50-ИХ ГОДИНА

Апстракт: Формиран по совјетском моделу, југословенски социјалистички систем је у првим послератним годинама показивао све карактеристике једног ригидног идеолошког система, што се одражавало и на социјални карактер југословенског друштва. После југословенско-совјетског сукоба (1948) отпочело се и са оштром критиком совјетског система, а на посредан начин и карактеристика које су обележавале и југословенску животну свакодневицу. Такви ставови су у извесној мери утицали и на промене физиономије југословенског друштва, односно одређених облика друштвеног живота грађана. Једна од главних личности у покретању и вођењу те критике био је Милован Ђилас. Тема овога рада је покушај одговора на питање у којој мери су Ђиласови критички ставови, с обзиром на његов утицај и положај у власти, имали последице на одређене социјалне аспекте југословенског друштва. Хронолошки оквир теме односи се на почетак 50-их година 20. века.

Кључне речи: социјални аспекти, југословенско друштво, последице, социјализам, Милован Ђилас.

Друштвени живот одувек је био огледало политичког живота једне земље и једног народа. Та међузависност социјалног аспекта људског битисања и политике формирала је кроз историју не само поједина друштва, већ ударала темеље и читавим цивилизацијама. У историји има доста примера да су поједини политички системи својим идеолошким мерилима, наметнутим или добровољно прихваћеним од људи, давали основни печат социјалним аспектима друштва. У 20. веку, то су поред осталих били и социјалистички системи, међу којима је посебно место заузимао југословенски систем.

Југословенски социјалистички систем је у првим послератним годинама показивао све карактеристике једног ригидног система, изграђиваног по узору на совјетски систем,² што се свакако одражавало и на социјални карактер тадашњег југословенског и српског друштва. После југословенско-совјетског сукоба, отпочело се и са оштром критиком совјетског система, а на посредан начин и карактеристика које су обележавале и југословенску животну свакодневицу. Такви ставови су у извесној мери утицали и на промене физиономије југословенског друштва, односно одређених

1 samiletic82@gmail.com

2 О Совјетском Савезу, његовом систему и политици опширније видети: Ђ. Боба, *Повијест Со-вјетског Савеза*, I-II, Опатија 1985; М. Гелер, А. Некрич, *Утопија на власти. Историја Совјетског савеза*, Подгорица 2000.

облика друштвеног живота грађана. Једна од главних личности у покретању и вођењу те критике био је, у то време "човек бр. 4" у хијерархији југословенске власти, Милован Ђилас. Тема овога рада је покушај сажетог представљања резултата истраживања у којој мери су Ђиласови критички ставови, с обзиром на његов тадашњи положај у власти и сразмерно томе и објективни утицај, имали последице на одређене социјалне аспекте, тј. социјални карактер југословенског и српског друштва. Хронолошки оквир теме односи се на почетак 50-их година 20. века, односно на период првих покушаја реформи система у складу са новопрокламованим вредностима, тј. у складу са демократизацијом и либерализацијом друштва.

Ако пођемо од чињенице да је југословенско социјалистичко друштво, као и сва тадашња социјалистичка друштва (пре свих совјетско које је служило као модел и узор новом југословенском), било "дириговано" друштво, односно плански обликовано од стране владајућих структура и у складу са комунистичком идеологијом, онда можемо рећи да су најутицајнији руководећи појединци, представљали важан фактор утицаја. Њихове идеје једноставно су примењиване по директиви, као обавезне смернице у раду нижих партијских инстанци, а преко њих и разних управних структура чије су активности диктирале, између осталог, и изградњу и обликовање социјалног карактера друштва. "Политички монопол власти Партије са економским монополом државе, са екстремно централизованим инструментима планирања, манифестовао је пренаглашену политичку агитацију, свемоћ политичке воље и свести, идеализацију физичког рада и све јачу улогу извршно-политичких тела у смислу обухватања и контроле привреде, просвете и културе, социјалне политике и народног здравља", пише професор Бранко Петрановић³. Од посебне важности били су они појединци задужени за духовно "обликовање и надградњу" (како се тада говорило), односно за пропаганду, која је пак директно утицала на начин живљења и понашања људи, на њихов менталитет и схватање живота и рада, морала и правде, законитости и слободе и односа према другим члановима друштва. Стога сматрамо да је пропаганда у таквим системима представљала изузетно важан чинилац и социјалне политике и развитка и изградње социјалног карактера друштва⁴.

Управо је Милован Ђилас, у периоду док је био на власти, био свемоћни шеф пропаганде, идејни тумач и идеолошки скретничар југословенског друштва. Његови говори, чланци, текстови, анализе, тумачења, ставови, размишљања, предлози, или пак наредбе, важиле су дуго за неприкосновене и за сигуран знак и потврду воље самога политичког врха. Зато су беспоговорно прорађиване, усвајане и након

3 Бранко Петрановић, Југославија на размеђу (1945-1950), Подгорица, Црногорска академија наука и умјетности, 1998, стр. 422. (даље: Б. Петрановић, Југославија на размеђу).

4 О марксизму, марксистичкој идеологији, као и о југословенској верзији социјализма, видети више: P. Vranicki, *Historija marksizma*, I-II, Zagreb 1987; L. Kolakovski, *Glavni tokovi marksizma*, I-III, Beograd 1980-1983-1985; Z. Golubović, *Staljinizam i socijalizam*, Beograd 1982; Д. Лековић, *Узроци пропасти и историјске перспективе социјализма*, Београд 1995; D. Bilandžić, *Društveni razvoj socijalističke Jugoslavije*, Beograd 1978; D. Russinow, *The Yugoslav Experiment 1948-1974*, London 1977; R. Darendorf, *Class and Class Conflict in Industrial Society*, Stanford, California 1959; O. Gruenwald, *The Third Revolution. Intellectual and Spiritual Ferment in Yugoslavia*, Claremont 1996; O. Gruenwald, *The Yugoslav Search for Man. Humanism in Contemporary Marxist Yugoslavia*, South Hadley 1983; A. R. Johnson, *The Transformation of Communist Ideology. The Yugoslav Case 1945-1953*, Cambridge 1972; G. W. Hoffman, F. W. Neal, *Yugoslavia and the New Communism*, New York 1962; A. Carter, *Democratic Reform in Yugoslavia. The Changing Role of the Party*, London 1982; *Contemporary Yugoslavia. Twenty Years of Socialist Experiment*, edited by W. S. Vucinich, Los Angeles 1969; S. Zukin, *Beyond Marx and Tito. Theory and Practice in Yugoslav Socialism*, Cambridge 1975; и др.

тога једноставно у пракси примењиване. При том је важно истаћи да је Милован Ђилас био један од оних људи изнад којих, осим самог Тита, није било у партијској и државној хијерархији надређенијих и оних појединаца који би му евентуално суштински исправљали или прерађивали ставове, идеје и мишљења. Зато његови ставови, а посебно критике, представљају оригинална и изворна начела и правила која су, усвајана и примењивана, непосредно утицала на свакидашњи живот грађана. Ђиласове ставове, према томе, узимамо као важан и незаобилазан показатељ (на неки начин чак и симбол) општег тренда нове политике, прихваћеног од делова нижих партијских инстанци, а преко њих и од доброг дела друштва. Тим путем вршена је, дакле, како смо већ нагласили, својеврсна трансмисија идеја које су се пресликавале примарно на промену менталног профила грађана, што је пак неминовно производило и одређене промене у социјалној сфери.

Карактер социјалистичких друштава, па и послератног југословенског, оличава специфичан однос према квалитету живота грађана, усмераван према параметрима и поставкама идеологије у коју се веровало и у име које се деловало, а то је комунизам, тј. марксизам-лењинизам. Југословенски социјалистички режим, под којим је грађено и контролисано друштво, по својој природи је био стаљинистички и тоталитаран. Сви аспекти материјалне "базе", односно државне (касније и друштвене) својине, сматрани су, у складу са тадашњом "народно-демократском" и идеолошком фразеологијом "општенородним добрима"⁵, док је врло ограничена приватна својина, преко начина живота и функционисања грађана, такође на неки начин била у служби општих интереса. У тадашњој пропаганди, револуционарни процеси су тумечени као стварање "новог живота", а напори становништва приказивани су као рад за сопствено добро. Милован Ђилас је у то време поручивао да "ми постижемо и постизаћемо брзе успехе у стварању новог живота због тога што се та обнова и изградња врше на сасвим новој, сасвим друкчијој основи, него што су се код нас такве ствари радиле раније или што се раде у неким другим земљама. Код нас се обнавља народна имовина, обнова се изводи у корист народа и за народ, код нас се подиже ново у корист народа и за народ. То народ види и то му даје полет, то отвара неисцрпно врело народне снаге.

Све што праве наши људи – праве за себе, за свој народ, за своје потомство"⁶. Према речима Бранка Петрановића: "У Југославији је рано створен државни сектор, уставно назван општенородном имовином, која је била материјална основица нове власти, доприносила усмеравању политике провредне и политичке консолидације у периоду обнове; државни сектор је стварао претпоставке за продубљивање социјално-економских процеса револуције... Иако КПЈ није јавно износила своју концепцију 1945. она је у суштини почивала на подржављењу средстава за производњу као законитости социјалистичке револуције"⁷.

У таквом једном систему, држава која је свемоћна, како поједини аутори примећују, практично очекује, ако не и захтева, од свога народа да се лишава материјалних удобности, у име очекиване опште "светле будућности"⁸. У складу са

5 Marija Obradović, "Narodna demokratija" u Jugoslaviji 1945-1952, Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 1995, str. 54.

6 М. Ђилас, Чланци 1941-1946, Београд, Култура, 1947, стр. 340. (даље: М. Ђилас, Чланци 1941-1946).

7 Б. Петрановић, Југославија на размеђу, стр. 409.

8 Предраг Ј. Марковић, Београд измеђи Истока и Запада 1948-1965, Београд, Службени лист СРЈ, 1996, стр. 283. (даље: П. Ј. Марковић, н. д.).

марксистичко-лењинистичком идеологијом југословенских комуниста, поменута "светла будућност" била је "научно" и "закономерно" загарантована, а требало је да буде успостављена после почетне фазе социјализма, у будућем "бескласном" комунистичком друштву⁹. Стандард становништва, самим тим, није представљао посебан приоритет у политици руководства таквих држава и друштвених система. Њему су били претпостављени други сектори друштва, као приоритети који су гарантовали будући развој а самим тим и "благодање"¹⁰. Штавише, стандард је био на најнижој лествици приоритета партијских одлука и планова, како нам убедљиво за југословенско руководство сведоче документи из првих послератних година.

У случају Југославије, посебно Србије, чак је постојала и извесна традиција егалитаристичког односа према стварности, односно како се то понекад иронично наглашава филозофија живљења у одржавању једнакости у општем сиромаштву, што је свакако погодноло политици југословенског руководства и давало јој веће могућности у оправдавању своје политике¹¹. То је вешто комбиновано са логиком и ставом комуниста по којем је њихова политика окренута најсиромашнијим и најугроженијим слојевима становништва, која се брине о радничкој класи и која, практично, њихов начин и услове живота правично распростире на све слојеве друштва, које формално и по идеолошком кључу намерава да у будућности потпуно укине. Тако је, на пример, Тито образлагао да се терет изградње земље равномерно расподељује на све слојеве становништва. Опште благодање, наравно, није одбацивано, али је пројектовано, тј. обећавано за будућност, за коју се требало у садашњем времену жртвовати. Дакле, пропагирао се својеврсни материјални аскетизам, као морални вид живљења и понашања зарад општег добра у будућности.

9 Како бисмо сликовито дочарали сензибилитет тадашњих руководиљаца и речник који су користили у убеђивању "маса" у "светлију будућност", цитираћемо делове једног текста тадашњег водећег партијског идеолога Милована Ђиласа о Стаљину, у којима се најпластичније осликава не само самоувереност и фанатизам, већ у складу с тим и неумереност и нерeалност обећања. Тако Ђилас у чланку "Сусрет са Стаљином" пише следеће: "Одлазећи од Стаљина, живог, обичног, бесмртног, генијалног човјека, осјећали смо да ће једном проћи ово тешко доба, да ће он учинити да прође. Птице ће почети свим људима да пјевају, сунце топлије да их грије, цвијеће да им мирише, дјеца да се безбрижно играју, научници да тону у тиху, неизрециву љепоту библиотека и института, писци да сагоријевају огњем стваралаштва. И у свему томе, у срећи народа, у њиховој љубави међу собом – биће Стаљин, све ће пјевати о њему и радујући се животу и безграничној људској срећи међу људима и у природи – људи ће се радовати њему и њиме. Јер је обични човјек Стаљин бесмртан као што је бесмртан и вјечан људски напредак; јер је он човјечанство, у најсудбоноснијим данима, заједно с Лењином и послије Лејинове смрти истим путем, без колебања и лутања, одвео далеко напријед, ка побједи, ка миру и срећи – вјечном сну оних који раде и пате". (М. Ђилас, Чланци 1941-1946, стр. 192).

10 Историчар Предраг Ј. Марковић пише: "У свим постреволуционарним режимима, па и у Југославији, лишавање данашњих генерација се правдало очекивањем награде у сутрашњици. У дебасти о буџету за 1948. годину, Борис Кидрич, идеолог привредног развоја, каже како се много улаже да би се скоковима ликвидирало жалосно наслеђе прошлости, да би се свестрано учврстиле производне снаге земље, и тиме битно подигао стандард народа. Када би се у том тренутку, тврди Кидрич, форсирала производња робе намењене потрошњи, све би се завршило сиромашењем народних маса уместо њиховим трајним благодањем. 'Ко не схвата ту чињеницу, не схвата ни то да данас треба напрегнути снаге да бисмо сутра живели у благодању', експлицитно формулише Кидрич став који је основа погледа на животни стандард свих постреволуционарних комунистичких режима. И у првом петогодишњем плану, стандард је био последњи на листи циљева која је овако изгледала: савладавање економске и технолошке заосталости; јачање економске и војне моћи земље; јачање и развијање социјалистичког сектора привреде; повећање општег благодања народа". (П. Ј. Марковић, н. д., стр. 284).

11 Исто, стр. 283.

У таквим условима и политичким околностима, социјална политика, односно политика старања о најугроженијима се напросто подразумевала. Разуме се да је општи тренд бриге о угроженима у том смислу и давао више него видљиве резултате, оличене у градњи домова за сирочад, радничких мензи, студентских и школских домова, бригу о инвалидима и жртвама рата и сл., као и политика масовног функционалног описмењавања становништва, подизања домова култура и сл, односно доступности основне културе свима, а не само одређеним слојевима, што је свакако значило озбиљну тенденцију као побољшању услова живота и бригу о људима. Ван сумње је чињеница да радничка класа у том периоду добија примарну социјалну бригу, што се и у пракси и реалном животу осећало. "Радник је у том раздобљу добивао од радничке државе такав статус и такве бенефиције које му капитализам није могао дати. Добивао је сигурност запослења, из редова радника ницали су руководиоци итд., па према томе радници нису били голо средство индустријализације", пише хрватски историчар Душан Биландић. Исти аутор контатује и да је друга страна ствари била "што је то економско, социјално, политичко и идеолошко компензирање радничкој класи вршено по цијену развијања етатистичког власничког монопола, етатистичке структуре друштвене моћи и друштвене хијерархије која може осигурати такво олакшавање и ублажавање положаја радника у периоду индустријализације. А обје стране дјелују у правцу формирања друштвене структуре која тежи да се учврсти и заустави револуцију"¹².

Официјелна пропаганда је пуном паром, под диригентском палицом Милована Ђиласа, у највећој мери, наравно, истицала позитивне примере управо социјалне политике. На свим странама истицало се благостање становништва, посебно "радних слојева", што је по писању индашње штампе требало да је представљало резултат напора власти и "закон развитка наше привреде"¹³. Брига о угроженим слојевима становништва, често је тумачена као привилегија, првенствено радничке класе, о којој њена држава брине. Али све је то у стварности ипак подразумевало једну општу деградацију стандарда и општих услова живота људи у социјализму¹⁴. Посебно је то било уочљиво када је реч о једној новој неправди, о којој се строго ћутало, али која ипак није могла да се сакрије. Наиме, реч је о драстичној и врло убедљивој несразмери, тј. разлици у стандарду између радног народа и њиховог руководећег партијско-државног и бирократског слоја, који је сразмерно са функцијама живео у изобиљу и са привилегијама о којима обичан грађанин није могао ни да сања. Све се то грубо косило са Ђиласовском пропагандом о привилегији радничке класе и повезаности "народне власти" и народа. Наиме, непосредно после рата, Ђилас је ватрено убеђивао грађане "ми постижемо и постизаћемо брзе успјехе у стварању срећнијег живота због

12 Dušan Bilandžić, *Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi 1918-1985*, Zagreb, Školska knjiga, 1985, str. 147-148.

13 Исто, стр. 284-285.

14 Реалне могућности остварења стандарда нису биле једноставне и потојала је велика разлика између теорије и праксе. Тога су југословенско комунисти били свесни, па је тако Ђилас 1950. објашњавао делегацији британских лабуриста: "Наравно, основна задаћа сваке народне власти јесте да се у економском погледу брине за животни стандард. То је јасна ствар. Међутим, она у практичном животу није тако једноставна као што је теоретски јасна". (Архив Југославије (АЈ), 507/ IX, ЦК СКЈ, Комисија за међународне односе и везе (КМОВ), Велика Британија, 133/II-1, Састанак чланова Извршног одбора НФ Југославије са делегацијом Лабуристичке странке Велике Британије, одржан 8. и 9. септембра у Београду).

тога што је у нашој земљи остварена веза између наорда и руководства државе, која ријетко кад у историји бива тако непосредна и уска као што је код нас"¹⁵.

Из тог времена кружила је, међутим, и једна од многих сатирична опаски да радничка класа доиста живи привилеговано, али преко својих представника. И уопште, државни сектор упошљавао је у послератном периоду огроман чиновничко-бирокаатски апарат, који је нудио радна места која су се, независно од нивоа у хијерархији власти и управе, по дефиницији сматрана квалитенијим од осталих, па је на тај начин стварана посебна врста "корумпираног" новог социјалистичког грађанина, који је у свему био зависан од државе и њој за узврат дуговао захвалност за свој животни стандард. Бранко Петрановић пише: "Државни апарат је у овом периоду запошљавао огромну чиновничку армију од око 300.000 службеника на свим нивоима. У периоду административног социјализма чиновничка места су сматрана за највреднија. На то је свакако утицала снажна улога државе у свим сферама живота, привлачност 'управљачких послова', материјалне и друге погодности. Трагове старе светси, по којој је власт спојена са привилегијама и моћи, увелико је потврђивао монопол државе у привреди и друштву. Службенички слој се по формалном мерилу (распон плата) није много разликовао од других. Довољно је да поменемо да је тај распон од највиших до најнижих плата износио 3:1, што је готово равно уравниловци са становишта знања, рада, одговорности, жртве. Али незанемарљива је магија власти, субјективне моћи коју власт даје док је појединац ужива, радијус друштвеног утицаја, многобројне привилегије и натурална давања, специјални режим снабдевања (преко посебних магазина, организације одмора и лечења и сл.)"¹⁶.

Након сукоба са СССР-ом југословенска политика је кренула другим правцем, што се одразило и на покретање одређених реформи друштва, усмереним ка извесној демократизацији и либерализацији. Ово време је познато као период четири "Д", што је означавало демократизацију, деетатизацију, дебијурократизацију и децентрализацију пре свега државне управе, али и осталих сфера друштва.

Са овим тенденцијама, неминовно је дошло и до пропламсаја новог духа и менталитета људи. У ваздуху се напросто осећао дах слободе и попуштања стега што је производило и посебан осећај индивидуалних могућности. Милован Ђилас је био једна од најистакнутијих, ако не и најистакнутија перјаница тог новог духа, што ће свакако с обзиром на његов положај допринети општој атмосфери новог "курса". У том погледу најважије ставове, који су глобалније утицали на друштво, Ђилас је формулисао већ крајем 1949. године а били су следећи: Прво, партијско-државну бирократију (сложену и утицајну администрацију) означио је као једну од кључних препрека у даљем развоју друштва. Друго, бирократију је оценио као превазиђену појаву и самим тим штетну за будућу праксу изградње социјалистичког друштва. Овим ставом јасно се определио и за напоре ка њеном постепеном укидању. Треће, први пут је одлучно

15 М. Ђилас, Чланци 1941-1946, стр. 340-341. Умео је Ђилас и да призна поједине недостатке али их је у то време оправдавао тако што је тврдио: "Сви ми знамо да код нижих органа власти често пута много што-шта шкрипи, а понекад и потпуно стоји. То долази или отуд што људи не умеју да раде, или чешће – што се непријатељ народа увукао у власт и држи је у својим рукама. Чврста веза између народа и руководства, која код нас постоји и која чини да вођство послушује глас маса и масе се одазивају на његов позив – то је оно што нам омогућава постизавање свих успјеха, то је она гаранција да ћемо савладати све препреке, учврстити народну власт доље, тамо гдје је слаба учинити је потпуно народном и поправити њене погрешке". (Исто, стр. 341).

16 Б. Петрановић, Југославија на размеђу, стр. 449.

и јасно ставио акценат на афирмацију слободе исказивања и борбе различитих мишљења, али у окворима усвојене званичне партијске "линије" (потенцирање разних облика "идејне борбе", личних "иницијатива", "измјене мишљења", "дискусија" и сл.) и четврто, одлучно и безрезервно стао је иза деидеологизације, департизације и децентрализације (у просвети, науци и култури).

У том смислу, Ђилас је на Трећем пленуму ЦК КПЈ, децембра 1949, говорио о проблему тзв. "административних мера" и да било какав идеолошки монопол представља штетну појаву по развој друштва: "Борба за измјену људске свијести не може се, додуше, планирати у погледу наставних програма, броја и врста школа и кадрова. Али се измјена саме људске свијести не може извршити никаквим административним мјерама, нити 'испланирати' на рокове. То је, у ствари, сталан процес... А уколико социјализам одмиче даље и јача, утолико примјена административних мјера у тим питањима мора бити све слабија. Административне мјере (цензура, забрана сваке врсте итд.) су мјере пролетаријата против реакције и контрареволуције и треба да буду и остану такве само против њих. Али оне не смију бити и мјере против оне борбе мишљења, која се одвија на основи и на линији даљег напретка социјализма, на линији изналажења нових форми живота у социјализму, нових метода за развијање тога живота. Административни апарат не може у социјализму присвојити за себе идеолошки монопол, а да истовремено не наруши принципе социјалистичке демократије, да истовремено не заузда иницијативу маса и спута размах здраве и идејне борбе..."¹⁷.

Посебно су важни Ђиласови доследни антибирокуратски ставови, који су имали потенцијалну снагу да људе ослободе психозе страха и осећаја постојања недодирљивих. Ђилас је нападао привилегије, дипломатске магazine, летовалишта и остале аспекте луксузног живота бирокуратског управљачког слоја, дајући тиме подстрек за слободније мишљење, па и критику, али и за наду да добар животни стандард није резервисан само за одабране. Међутим, са тим тенденцијама и ставовима Ђилас је изазвао и извесна негативна понашања, као што су попуштање дисциплине и повећање неодговорности и недисциплинованости, што је могло да се одрази и на одређене видове квалитета живота. Децентрализација је, поред позитивних ефеката, оставила и негативне последице, које су се кроз касније деценије одразиле у све већој себичности, одсуства осећаја за заједништво и солидарност, па на крају и до распада земље.

Слобода је за Ђиласа значила и афирмисање духа иницијативе, а у том погледу врло је отворено за оно време износио своје ставове. Тако је у свом познатом реферату о школству одлучно поручивао: "Једно је, свакако, сигурно", говорио је Ђилас, "да ми треба да васпитавамо слободне, социјалистичке људе, људе који смијело и одважно мисле и раде, који су широки и разноврсни у схватањима, а не људе чији ће умови бити потшишани на исти начин... Јер, заиста, ништа није бесмисленије и за социјализам опасније него спутавање иницијативе, примјена готових, бирокуратских калупа и административних мјера у области људског мишљења". Ове речи су без сумње значиле и одважно одбацавање сваке врсте државног патернализма и заштите, што је у перспективи могло да значи и смањење социјалних давања и сигурности за велики број грађана. Још опасније, то је значило и могућност укидања привилегија и

17 Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948-1952), pr. B. Petranović, R. Končar, R. Radonjić, Beograd, IC Komunist, 1985, str. 288-289.

стварања атмосфере за реалније афирмисање личне одговорности за своје поступке, што је пак водило и у лични ризик. Несумњиво су ови ставови утицали на промену свести и новог стила размишљања, прохтева и како поједини аутори примећују појаве тзв. идеологије стандарда, што је резултирало и у политици руководства на дуже стазе и стављањем питања стандарда грађана на једно од првих места на лествици приоритета. Другим речима, отвара се тешка врата стаљинизма тржишту.

Свакако да се ове мере одражавају и на извесне промене социјалних аспеката друштва, па донекле и на социјалну политику, што је поготову било везано за процес деетатизације у привреди и појаве новог система тзв. самоуправљања, што је бар у теорији значило препуштања одговорности и бриге за живот самим радницима, а у одређеној мери повлачење државе као заштитника, што се наравно никада у потпуности није спровело. Према досадашњим истраживањима, доста тога упућује на то да је управо Милован Ђилас био, ако не идејни творац, а оно сигурно један од идејних покретача система самоуправљања и саме идеје спуштања нивоа одлучивања са виших на ниже инстанце, али и нову прераспodelу одговорности и бриге за свакодневни живот¹⁸. Септембра 1950. Ђилас је делегацији британских лабуриста поручивао: "Шта је по нашем мишљењу суштина демократије? Право одлучивања о вишку рада. Вама је из економије познато шта је вишак рада и вишак производње. У капитализму о томе одлучује индивидуални капиталиста или компаније, монопол труст итд. У руском социјализму о томе одлучују чиновници, бирократија". У југословенском систему, објашњавао је Ђилас, "одлучиваће непосредно произвођач. Тиме ћемо ми створити материјално друштвено економску базу демократије"¹⁹. Ђилас је средином 1953, у време заокрета у унутрашњој политици, изјављивао да ће Партија престати да буде "идеолошки фактор". Насупрот томе, Ђилас је видео неку врсту дедогматизованог социјалистичког друштва, окренутог свакодневном животу и проблемима. "Људи ће се тући око тога где ће добити паре. Људи ће се борити на питању новца за школе, болнице итд. Код нас има јаке борбе, али то није борба за или против социјализма, то су политичка питања, врло конкретна, али не на класној бази. Ствар је у томе да омогућимо слободну борбу мишљења и борбу на конкретна питања и слободне групације на конкретним питањима"²⁰.

18 У том смислу важан извор представља Ђиласово писмо, састављено вероватно почетком 1950. и по свој прилици упућено Титу, у којем су изложени резултати размишљања и међусобних консултација са Кардељом и Кидричем о актуелним теоретским питањима. Ово писмо представља важан документ који показује која су питања "мучила" водеће југословенске партијске теоретичаре у периоду рађања новог система "самуправљања". Пре свега је то било питање улоге државе, а са њом и партије, у тзв. "прелазном периоду" у изградњи социјализма. На основу негирања Стаљиновог "учења" и позивања на изворну марксистичку теорију, тројица поменутих теоретичара дошла су до закључка да, пошто држава у било ком облику представља "остатак класног друштва", партија као руководећи орган државе неупитно мора да доживи своју бирократизацију. По њима, улога партије у "прелазном периоду" би требало да се своди на организацију контроле над државним апаратом и да тиме "омогући изумирање појединих функција државе и прелаз ових функција на масе". Наиме, држава би по изворном марксистичко-лењинистичком учењу, требало да почне да одумири "већ оног дана кад пролетаријат дође на власт" и да "њено одумирање почиње прво њеним привредним функцијама". Стога, за разлику од руског случаја, у југословенском случају "управљање предузећима и читав низ привредних функција могао би одмах да пређе од државе на непосредне произвођаче", тврде југословенски теоретичари. (АЈ, ЦК СКЈ, Идеолошка комисија (ИК), VIII, IV-с-46, Напомене о Стаљиновој ревизији учења о држави и о Партији (1950)).

19 АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Велика Британија, 133/II-1, Састанак чланова Извршног одбора НФ Југославије са делегацијом Лабуристичке странке Велике Британије, одржан 8. и 9. септембра у Београду.

20 АЈ, 507/ IX, ЦК СКЈ, КМОВ, Француска, 30/II-32, Забелешка о разговору Милована Ђиласа са

Према наводима појединих аутора Милована Ђиласа, због наведених ставова, у делу српских интелектуалних кругова чак сматрају и првим весником либерализма²¹, тј. капиталистичких друштвених односа па самим тим и, условно речено, "гробаром" социјалне државе, односно развијене социјалне политике која је једна од темеља и обележја социјалистичких друштава. Наиме, и поред заустављања првих либералних реформи, започети процес је имао своју "логику" и током постојања социјалистичке Југославије и њених перманентних криза, повремено је избијао на површину, пре свега у економској сфери, изискујући реформе, све до колапса самог система крајем 80-их година. Централна власт бивала је све више нагрижена, посебно после Титове смрти, а било је више него јасно да југословенски социјалистички систем може опстати једино "на силу" и уз строгу контролу. Имајући у виду његову делатност, свакако можемо у том смислу да тврдимо да је Милован Ђилас, својим реформистичко-демократским ставовима и тежњама био један од зачетника тог процеса.

Наравно, Партија је у новим условима била за тржиште и стандард, али у строго одређеним оквирима социјализма. Међутим, некадашњи аскетизам, жртвовање, идеологија уравниловке и једнакости у сиромаштву полако је уступала место све већим индивидуалним потребама грађана, жељом за комфором, луксузом и хедонизмом, што је повлачило за собом и стидљиву жељу за стицањем па и благо губљење воље за солидарношћу. У врху партијског руководства је то добро уочено, па је решено да се с том праксом на време, и првом приликом чим услови буду дозволили, прекине. Врло брзо, прилика се и указала. Била је то Стаљинова смрт (март 1953), која је собом повукла и заокрет у спољној политици, што се пак преломило и на унутрашњем терену, у сфери друштвене политике. О томе историчар Предраг Ј. Марковић пише: "Већ на почетку либерализације у сфери економије, појавила се бојазан да ће слободније пословање довести до стварања богаташа. На Другом (Брионском) пленуму 1953. године²², Темпо каже да би требало јаче опорезовати сељацима, јер се баве шпекулацијама и диктирају цене. Кардељ је истакао недопустив пример узимања у закуп и до 500 јутара шећера и сунцокрета... Партија је била за тржиште и за стандард, али у строго одређеним оквирима социјализма"²³.

После Другог пленума ЦК СКЈ, отпочео је проес пада Милована Ђиласа, који ће се званично догодити јануара 1954. на Трећем (ванредном) пленуму, када је Ђилас смењен са свих положаја у партији и држави и уклоњен из јавног живота земље. Добар део оптужби изречених на Трећем пленуму сводио се на тврдње о Ђиласовим либералним ставовима ("анархо-либерализам"), супротних комунистичкој идеологији и социјализму. Драгутин Лековић у свом обимном делу посвећеном Миловану Ђиласу и социјализму, сматра да је Ђилас са идеолошке тачке гледишта био "ревизиониста", односно личност која је у битним поставкама одступила од идеолошких позиција, а у складу с тим у доброј мери и од политичке платформе СКЈ и да су у том погледу и одлуке Пленума биле исправне и тачне. Лековић ове закључке уверљиво и

Жан Русом, 24. јуна 1953. године.

21 Mira Bogdanović, *Konstante konvertitstva. Hod u mjestu – od Đilasa do Đilasa*, Beograd, Centar za liberterske studije, 2013, str. 16-17. i 96.

22 Други пленум ЦК СКЈ, одржан 16-17. јуна 1953. на Брионима, означавао је прекретницу у стопирању демократизације и либерализације друштва започете почетком 50-их година. Ова седница уједно је била и почетак обрачуна са Милованом Ђиласом, који није желео да прихвати нови партијски "курс" и остао веран ранијим ставовима.

23 П. Ј. Марковић, н. д., стр. 293.

аргументује. Наиме, по њему, Ђилас је оправдано третиран као "ревизиониста" и баштиник схватања Едуарда Бернштајна, симбола "ревизионизма" у марксистичко-комунистичком покрету, јер је несвесно и незнајући за Бернштајна дошао до његових ставова. Најпре, по питању лењинистичког типа партије, који је Ђилас потпуно одбацио, што је јавно и признавао. Међутим, у свему другом свој "ревизионизам" је негирао, а оптужбе у том смислу одлучно одбацивао, сматрајући себе комунистом и марксистом. Како Лековић истиче, у том погледу, Ђиласов ревизионизам огледао се у "мењшевизму", односно у ставу који је подразумевао "необавезност партијских састанака и неприхватање практичног партијског ангажовања, што је типичан мењшевизам". Затим, у минимизирању и негирању класне борбе након освајања власти, игнорисању прелазног периода из капитализма у социјализам, ставу о бирократизму као јединој и главној опасности по социјализам, у прецењивању и апсолутизацији демократије на рачун тзв. "револуционарне сврсисходности", што су све, по Лековићу, а гледано из угла револуционарног марксизма и комунизма, којима је Ђилас тврдио да припада, обележја класичног "ревизионизма"²⁴.

Извори:

Архив Југославије, фонд 507 – Савез комуниста Југославије. Sednice Centralnog komiteta KPJ (1948-1952), пр. В. Petranović, Р. Končar, Р. Radonjić, Beograd, IC Komunist, 1985.

Литература:

- D. Bilandžić, Društveni razvoj socijalističke Jugoslavije, Beograd 1978.
 Dušan Bilandžić, Historija Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije. Glavni procesi 1918-1985, Zagreb, Školska knjiga, 1985.
 Mira Bogdanović, Konstante konvertitstva. Hod u mjestu – od Đilasa do Đilasa, Beograd, Centar za liberterske studije, 2013.
 Ђ. Bofa, Povijest Sovjetskog Saveza, I-II, Opatija 1985.
 P. Vranicki, Historija marksizma, I-II, Zagreb 1987.
 М. Гелер, А. Некрич, Утопија на власти. Историја Совјетског савеза, Подгорица 2000.
 Z. Golubović, Staljinizam i socijalizam, Beograd 1982.
 O. Gruenwald, The Third Revolution. Intellectual and Spiritual Ferment in Yugoslavia, Claremont 1996.
 O. Gruenwald, The Yugoslav Search for Man. Humanism in Contemporary Marxist Yugoslavia, South Hadley 1983.
 R. Darendorf, Class and Class Conflict in Industrial Society, Stanford, California 1959.
 М. Ђилас, Чланци 1941-1946, Београд, Култура, 1947.
 S. Zukin, Beyond Marx and Tito. Theory and Practice in Yugoslav Socialism, Cambridge 1975.

24 Dragutin Leković, Milovan Đilas i socijalizam, Podgorica, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 2010, str. 402-403.

- A. R. Johnson, *The Transformation of Communist Ideology. The Yugoslav Case 1945-1953*, Cambridge 1972.
- L. Kolakowski, *Glavni tokovi marksizma, I-III*, Beograd 1980-1983-1985.
- Dragutin Leković, *Milovan Đilas i socijalizam*, Podgorica, Crnogorska akademija nauka i umjetnosti, 2010.
- Д. Лековић, *Узроци пропасти и историјске перспективе социјализма*, Београд 1995.
- Предраг Ј. Марковић, *Београд измеђи Истока и Запада 1948-1965*, Београд, Службени лист СРЈ, 1996.
- Marija Obradović, *"Narodna demokratija" u Jugoslaviji 1945-1952*, Beograd, Institut za noviju istoriju Srbije, 1995.
- Бранко Петрановић, *Југославија на размеђу (1945-1950)*, Подгорица, Црногорска академија наука и умјетности, 1998.
- D. Russinow, *The Yugoslav Experiment 1948-1974*, London 1977.
- G. W. Hoffman, F. W. Neal, *Yugoslavia and the New Communism*, New York 1962.
- A. Carter, *Democratic Reform in Yugoslavia. The Changing Role of the Party*, London 1982.
- Contemporary Yugoslavia. Twenty Years of Socialist Experiment*, ed. by W. S. Vucinich, Los Angeles 1969.

Aleksandar V. Miletic

THE CONSEQUENCES OF THE CRITICAL OPINIONS OF MILOVAN DJILAS IN THE SOCIAL ASPECT OF YUGOSLAV SOCIETY AT THE 50TH YEARS

Summary

The Yugoslav socialist system was ideological, as well as all socialist systems built on the basis of a revolutionary struggle. In accordance with the dominant ideology of Marxism-Leninism, the main features of this system were: care for the most vulnerable layers ("working class"), the preaching of moral and value austerity (as a socially desirable model of behavior), equality, social justice, solidarity, etc. This, on the other hand, implied a strong centralized system and bureaucratic administration, ideological rigidity and control of all social spheres, as well as the absence of all forms of political pluralism and economic market, which was the key and basis for maintaining the egalitarian aspects of Yugoslav society. After the conflict with the USSR, Yugoslav politics gradually changed its "course". In the formation of the new policy, the views of some key executives played an important role, among which Milovan Đilas particularly emphasized his new attitudes, criticism of bureaucracy and the preaching of freedom of thought. At that time, gradual democratization has coming and reformist tendencies too, which in some social spheres also cause a change in the previous social habits. Limited liberalization leads to a relaxation in some social spheres and the emergence of the first forms of market business, which in turn leads to a tendency to abandon the egalitarian approach to life and weakening social solidarity. These tendencies were stopped after Stalin's death, and the Yugoslav leadership was quitting with Djilas. However, the ideas of reform and liberalization of society were constantly present during the existence

of Yugoslav socialism, until its collapse. Some authors believe that Djilas is one of the first advocates of such ideas, that were directly opposed to the socialist state and all the social aspects of life that state was symbolized.

Key words: social aspects, Yugoslav society, consequences, socialism, Milovan Đilas